

Дем'яновський В. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ

ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИВЛАСНЕННЯ, ЗАВОЛОДІННЯ ВІЙСЬКОВИМ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ, ВЧИНЕНЕ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

GENESIS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR APPROPRIATION, POSSESSION OF MILITARY PROPERTY USING OFFICIAL RANK COMMITTED BY A MILITARY OFFICER

У статті здійснено комплексне дослідження виникнення та розвитку кримінальної відповідальності за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене військовою службовою особою. Проаналізовано нормативно-правові акти різних часів розвитку української державності, зокрема розкриваючи суть відповідальності за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене військовою службовою особою. Такими нормативно-правовими актами є: «Руська Правда», «Судебники» 1468, 1550 років, «Литовські Статути», «Устав ратных, пушечных и других дел, касающихся до воинской науки» (1621), «Соборне Уложення» 1649 р., «Військовий Артикул» 1715 р., «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743), «Польове кримінальне уложення» (1812), «Зведення законів» (1832), «Військово-кримінальний статут» (1839), «Уложення про покарання карні і виправні» 1845 р., «Статут державних управлінь», «Звід військових постанов» (1869), «Кримінальне уложення» (1903), Постанова «Про реквізицію зброї» (1917), Кримінальні кодекси УРСР 1922, 1927 і 1960 рр., Укази «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян» (1947), Кримінальний кодекс України 2001 року та інші. Провівши дослідження законодавчих актів, які були актуальними на території теперішньої України в різні часи, та наукових робіт вітчизняних і зарубіжних науковців, запропоновано головні аспекти утворення та розвитку кримінальної відповідальності за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене військовою службовою особою.

Досліджено, що норми «Військового Артикулу» Петра I, якими врегульовувалися відносини у війську, істотно вплинули на розвиток та утвердження теперішнього військово-кримінального законодавства України.

Велика увага у статті приділена Кримінальним кодексам 1922, 1927 та 1960 років, оскільки в них здійснено класифікацію кримінального законодавства, взявши до уваги та покращивши норми минулих нормативно-правових актів, а також чітко вказано про відповідальність за досліджуване нами кримінальне правопорушення.

Встановлено, що використання історично-правового методу дає змогу неупереджено здійснити дослідження кримінально-правових явищ та розкрити відносини певного об'єкта, умови його становлення і розвитку. Запропоновано головні етапи розвитку відповідальності за досліджувані нами кримінальні правопорушення.

Ключові слова: бойові припаси, військові злочини, військовослужбовець, вогнепальна зброя, звичаєве право, кримінальне правопорушення.

The article provides a comprehensive study of the emergence and development of criminal liability for dishonest appropriation, military property acquiring through abuse of official rank committed by a military official. The research of normative-legal acts of different periods of origin of the Ukrainian statehood is carried out, in particular disclosing the essence of responsibility for dishonest appropriation, military property obtained through abuse, misuse of official rank performed by a military officer. Such normative legal acts are Russkaya Pravda, Sudebniki of 1468, 1550, Statutes of 1529, 1566 and 1588, Rights and Institutions of Little Russia, 'Conciliar Code' of 1649, Military Article of 1715, 'The civil rights of the Little Russian people' of 1743, 'Field criminal law' of 1812, Code of Laws of 1832 (Criminal Code), 'Statute of a denomination or police officer' of 1782, the Statute of Punishment, the Village Court Statute of 1839, Penal and Correctional Regulations of 1845, Statutes of Public Administrations 'Code of military regulations' of 1869 'Statutes of Punishment Criminal Code' of 1903, 'Code on weapon requisition' of 1917, Criminal Codes of the USSR

of 1922, 1927, and 1960, decrees on 'Criminal liability for theft of state and public property', and on 'Strengthening the protection of personal property of citizens' of 1947, Criminal Code of Ukraine of 2001, etc. Having conducted research on legislative acts that were relevant in today's Ukraine at different times, having reviewed scientific works of domestic and foreign scientists, the main aspects of the formation and development of criminal liability for dishonest appropriation, military property acquiring through abuse of official rank committed by a military official are proposed.

It is investigated that the norms of the Military Article of Peter I, which regulated the relations in the army, significantly affected the development and approval of the current military criminal legislation of Ukraine.

Much attention in the article is paid to the Criminal Codes of 1922, 1927 and 1960, because they see an experiment in the classification of criminal law, taking into account and improving the rules of past regulations, and clearly states the responsibility for the criminal offense researched by us.

Key words: *ammunition, war crimes, serviceman, firearms, customary law, a criminal offense.*

Проводячи дослідження кримінальної відповідальності за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене військовою службовою особою, ми вважаємо, що важливо здійснити аналіз генезису кримінальної відповідальності за вчинення такого кримінального правопорушення. Без упередження провести дослідження кримінально-правової події та встановити відносини кожного об'єкта, причини його утворення дасть змогу історично-правовий метод [1, с. 116].

На території сьогодношньої України в різні епохи були чинними нормативно-правові акти, які передбачали норми та відповідальність за вчинення злочинних дій. Після комплексного дослідження таких актів у нас сформувалося розуміння того, як регулювалися суспільні відносини в історичні етапи розвитку України. Також ми простежили зміни кримінально-правового законодавства, що дасть змогу запропонувати свої зміни до положень теперішніх нормативно-правових актів, зокрема Кримінального кодексу.

Дослідженням питань розвитку кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення в різні часи займалися як радянські вчені, так і українські науковці, такі як: Х. Ахметшин, Г. Андрусевич, В. Білоконев, В. Бодаєвський, А. Вульферт, Б. Гнатевич, В. Гришук, С. Денисов, С. Друцький, О. Зателєпін, Т. Касько М. Карпенко, Б. Леонов, В. Матвійчук, А. Мухамеджанова, Я. Неєлова, М. Нікітченко, А. Ониськів, С. Орловський, М. Панов, Є. Пузиревський, О. Сарнавський, М. Сенько, В. Спасович, А. Тер-Акопов, О. Ткачук, М. Туркот, Н. Фалєєва, М. Хавронюк, С. Харитонов, С. Черкасов, О. Чебишева-Дмитрієва, А. Шендзіковського, М. Шулепов, Д. Яворницький та інші.

Незважаючи на це, системний аналіз генези кримінальної відповідальності за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене військовою службовою особою, в історичному аспекті залишився недостатньо висвітленим, що і підтверджує актуальність досліджуваної нами теми.

Метою статті є вивчення історичного аспекту розвитку кримінальної відповідальності за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене військовою службовою особою.

Досліджуючи пам'ятки історії та літератури, виявлено, що за часів Київської Русі діяла княжа дружина, яка вела всі військові справи. Вона не була автономною організацією. У разі небезпеки кожен, хто міг тримати зброю, здійснював захист земель та брав участь у бойових сутичках. Звичайно, в таких умовах в армії все робилося за звичаями і традиціями народу, що відповідало моралі та основним настановам (йдеться про те, як у певний історичний період розумілося «добро» і «зло», «дозволено» або «заборонено»). Пізніше (після хрещення Русі) вони також керувалися законами Божими, а, як відомо, одна із заповідей – «не кради». З огляду на викладене, стає очевидним, що за викрадення, привласнення зброї, військового майна тощо винний був засуджений людьми, а його діяння було крадіжкою.

«Руська правда» (1016) вважається першим давньоруським початком писаного права, вона була складена на принципах звичаєвого права. У ній містилися норми торговельного, кримінального, процесуального і спадкового права. У «Руській правді» містилася стаття 77, що передбачала відповідальність за крадіжку на території общини, вчинену невстановленою особою [2].

Під час правління Івана IV Московським князівством були створені постійні війська на території «всєя Руси», які здійснювали зовнішню охорону Московської держави та мали назву «стрілецькі» [3, с. 278], тоді ж появились перші кримінальні правові акти, пов'язані із військовими правопорушеннями.

З аналізу літератури та різних джерел бачимо, що першим кодексом Великого князівства Литовського був «Судебник короля Казимира Ягелловича, даний Литві, 1468, лютий, 29» [4]. Вказаний документ учені називають першою спробою кодифікації на території Великого князівства Литовського [5, с. 89]. Відповідно до «Судебника», покарання за викрадення, привласнення зброї, військового майна не було, але велика кара була для того, хто вкрав корову, коня, майно, півкопни, крім цього, якщо «господар злодія знав про крадіжку, або брав участь і будуть докази, то він потерпає так само, як і злодій» [4].

Наступним нормативним документом Великого князівства Литовського був перший «Литовський Статут» [6]. Важливо вказати, що цей документ прийнятий на Віленському сеймі у 1529 р. і в ньому передбачався порядок виконання військової повинності Великого князівства Литовського, а також прийнято «головний закон» держави у сфері земської оборони [7].

Оскільки серед військових кримінальних правопорушень не було такого виду кримінального правопорушення, як викрадення, привласнення зброї, військового майна, бойових припасів, а тільки крадіжка військової скарбниці та продаж зброї, ножів, стріл, заліза тощо та вивіз їх до ворожих країн, то у разі вчинення таких дій військовий буде відповідати за крадіжку (майнове кримінальне правопорушення) [6].

У другій половині XVI ст. була утворена Запорізька Січ. Керуючи козаками, Вишневецький між ними створив військовий лад, а козаки стали окремим запорізьким військом [8, с. 173–174]. Військова рада, генеральні, полкові та сотенні суди виконували функції суду, а коли тривала війна – козацька старшина. Під час існування Запорізької Січі не було ніяких писаних законів, всі керувалися звичаєвим правом – «словесним правом, стародавнім звичаєм та здоровим глуздом» [9, с. 149].

Можемо дійти висновку, що за викрадення, привласнення зброї, боєприпасів, військового майна козаки несли відповідальність як за крадіжку, тобто за майнове кримінальне правопорушення, як це спостерігалось і за Руською правдою, і за Соборним Уложением.

В «Устав ратных, пушечных и других дел, касающихся до воинской науки» (1621), який складався із 663 указів, правила військово-кримінального характеру були поміщені в розділ «О статейной розписи пушкарей», що містить 29 статей [10]. У цьому документі здійснена одна з перших спроб визначити, які дії можна назвати (за сучасними звичаями і традиціями) порушенням військової дисципліни та важливими військовими кримінальними правопорушеннями, і вид покарання за них [11, с. 32]. Основними кримінальними правопорушеннями були: залишення зброї для пограбування, недотримання правил утримання зброї у готовності до стрільби; розтрата потрібного для стрільби приладдя; помилкова тривога; розорення млинів; пограбування церкви тощо. Викрадення, привласнення зброї, військового майна окремо не згадується.

У «Соборному Уложенні» 1649 р., а саме у ст. 28 Глави VII «Про службу всяких ратних людей Московської держави», передбачалися тілесні покарання за вчинення крадіжки зброї одним військовослужбовцем в іншого. Суб'єктом крадіжки виступав військовослужбовець, але у воєнний час, оскільки ця глава «Соборного Уложення» мирного часу не торкалася [12, с. 97, с. 273–279]. У вказаному Уложенні вбачається класифікація кримінальних правопорушень, які вчинялися військовослужбовцями.

Погоджуємося з думкою В. Чхиквадзе про те, що «Соборне Уложення» стало великим кроком у майбутнє щодо розвитку військового кримінального законодавства [13, с. 57].

Надалі кримінальна відповідальність за незаконне вилучення вогнепальної зброї та боєприпасів із правомірною володіння встановлювалася Артикулом військовим 1715 р., прийнятим за правління Петра I. Військовий артикул Петра I, який містив норми тільки кримінального права, був одночасно і Військово-кримінальним кодексом. У результаті аналізу цього документу статей щодо викрадення або привласнення зброї,

боєприпасів, вибухових речовин не виявлено [14, с. 338–339, с. 362, с. 370].

Проводячи паралелі із теперішнім Кримінальним кодексом, а саме ч. 1 ст. 410, можна вказати, що хоча назви артикулів, які були у документі, не дуже схожі до формулювання у КК, але все ж простежується відповідальність за заволодіння військовим майном (мундиром, грошима, продуктами харчування) шляхом шахрайства.

Можна стверджувати, що норми «Військового Артикулу» Петра I, якими врегульовувалися відносини у війську, істотно вплинули на розвиток та утвердження теперішнього військово-кримінального законодавства України.

Суспільні відносини на українських землях, які постійно перетворювалися, плавно зменшували сенс звичасового права. З'являлося все більше писаних законодавчих актів. До прикладу, у 1743 р. були складені «Права, за якими судиться малоросійський народ». У 5 розділі «О службе государевой воинской и о порядке воинском» наявний список військових кримінальних правопорушень, серед яких йдеться про викрадення зброї [15].

На основі «Військового Артикула», «Польового кримінального уложення» і «Зведення законів» (1832) у 1839 р. було кодифіковано нормативний акт військового кримінального права – «Військово-кримінальний статут». У Статуті містилися визначення таких понять: злочину, закінченого діяння, замаху, вини у формі умислу чи необережності, правила призначення покарання тощо [16].

Після проведення реформи було прийнято новий нормативний документ – «Військовий статут про покарання», який увійшов у книгу 22 «Зводу військових постанов» (1869) та був чинний зі змінами до 1913 р. [17].

У вказаному Статуті передбачалися норми (ст. 117, 118), які встановлюють покарання за незаконний обіг зброї. За Статутом про покарання привласнення зброї або її викрадення розглядалися як шахрайство, крадіжка, привласнення або розтрата чужого майна (ст. 181 Статуту) [18].

«Кримінальне Уложення» 1903 р. містило низку статей, у яких зазіхання на вогнепальну зброю і боєприпаси було кваліфікуючою ознакою розкрадання.

Стаття 582 розділу «Про посягання на власність» «Кримінального Уложення» 1903 року передбачала відповідальність за вчинення кваліфікованих видів «крадіжки» (мається на увазі крадіжка або грабіж) та містила пункт 3 «про крадіжку казенної військової зброї, набоїв, пороху або інших предметів, нападу або захисту за промислом або, хоча й не за промислом, але зі складів чи військових сховищ чи приміщень», що каралося ув'язненням у виправний дім [19, с. 166].

Особливого значення встановлення контролю за зброєю набуло в період революційних подій 1917 року та громадянської війни і розглядалося як умова, що забезпечує успіх у боротьбі за владу [20, с. 195].

Спеціальна норма, яка передбачала відповідальність за розтрату («вверненого воєнослужачему оружия»), появилася у КК УСРР 1922 р., після Жовтневої революції 1917 р. Так, серед військових кримінальних правопорушень у КК УСРР 1922 р. передбачалася відповідальність «за промотание», тобто протизаконне відчуження військовослужбовцем виданих йому для службового вжитку холодної та вогнепальної зброї, патронів і коней [21].

Кримінальні кодекси 1922 та 1927 рр. містили спеціальні норми про відповідальність за розкрадання вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та іншого військового майна за статтями про майнові та військові кримінальні правопорушення.

25 грудня 1958 року Верховною Радою колишнього Союзу РСР було прийнято Закон про кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення. В ньому було 33 статті, які самостійно розділом XI «Військові злочини» були включені до КК УРСР від 28.12.1960 р. [22].

Після прийняття у 1960 р. нового КК УРСР у ньому у спеціальній нормі (ст. 223 «Розкрадання вогнестрільної зброї, бойових припасів або вибухових речовин») була закріплена відповідальність за викрадання вогнепальної зброї, боєприпасів [23].

Тепер відповідальність за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене військовою службовою особою, міститься у статті 410

Розділу XIX КК України, який набрав чинності 01 вересня 2001 р. [24].

Важливо вказати, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12.02.2015 року до цієї статті були внесені зміни. А саме: ч. 3 стала ч. 4 статті, а ч. 3 була подана в такій редакції: «Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років» [25].

Здійснивши аналіз історії кримінально-правової протидії привласненню, заволодінню військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчиненого військовою службовою особою, можемо зробити

висновок про наявність фіксування на законодавчому рівні спеціальних норм, які встановлюють відповідальність за такі злочинні дії, що вбачається з розвитку самого предмета.

Важливо наголосити, що у більшості нормативних документів кримінального права різних часів відповідальність за досліджуване нами кримінальне правопорушення була відсутня. Але вже у «Соборному Уложенні» 1649 р. була наявна стаття, яка передбачала покарання за крадіжку зброї та недбале зберігання зброї. Вперше норма за розтрату ввіреної військово-службовцю зброї (як один із видів викрадення) появилася у КК РРФСР 1922 р. Норма, яка передбачала відповідальність за розкрадання зброї, більш повно була закріплена у КК УРСР 1960 р. і з деякими доповненнями знайшла своє відображення у КК України 2001 р.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України : монографія. Львів : Світ, 1992. 165 с.
2. Руська правда. URL: his95.narod.ru/rus_pr2.htm
3. Сенько М. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за самовільне залишення частини або місця служби. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2000. Вип. 35. С. 377–384.
4. Судебник короля Казимира Ягелловича, даний Литві, 1468, лютий, 29. URL: <http://constitutions.ru/?p=5208>
5. Карпенко М.І., Кравець Н.В. Кримінальна відповідальність за ухилення від проходження військової служби: історичний аспект. *Юридична наука*. 2012. № 6. С. 85–101.
6. Статут Великого князства Литовского 1529 года / под ред. К. Яблонскиса. Минск : Акад. наук БССР, 1960. 253 с.
7. Демченко Г.В. Наказаніє по Литовскому Статуту вь его трех редакціяхъ (1529, 1566, 1588). Київ : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1894. 273 с.
8. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). 4-е вид. Львів : Світ, 1992. 702 с.
9. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: в 3-х т. Львів : Світ, 1990. Т. 1. 319 с.
10. Устав ратных, пушечных и других дел, касающихся до воинской науки [1607]: в 2 ч. Санкт-Петербург, 1777–1781. Ч. 1–2. URL: http://militera.lib.ru/regulations/russr/1607_ustav/index.html
11. Временник Императорского Московского общества истории и дневностей российских. Москва : Университетская типография, 1855. Кн. XXIII. С. 1–106.
12. Российское законодательство X–XX вв. Т. 3. Акты Земских Соборов. М., 1985. 289 с.
13. Цветинович А.Л. Дополнительные наказания в уголовном праве : учеб. пособие. Калининград : Изд-во КГУ, 1980. 67 с.
14. Российское законодательство X–XX вв. т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. М., 1986. 395 с.
15. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / упоряд. К. А. Вислобоков; за ред. Ю.С. Шемшученка та ін. Київ : НАН України, 1997. 547 с.
16. Свод военных постановлений. Санкт-Петербург : Тип. 2-го отд-ния собств. е. и. в. канцелярии, 1859. Ч. 5: Устав военно-уголовный; кн. 1 : О преступлениях и наказаниях. 160 с.
17. Свод военных постановлений, 1869 года. 4-е изд. (по 1 янв. 1913 г.). Санкт-Петербург : Гос. тип., 1913. Кн. 22: Воинский уставо наказаниях. 88 с.
18. Статут про покарання, що накладаються мировими судьями. URL: <http://static.my-shop.ru/product/pdf/104/1032286.pdf>
19. Уголовное Уложение. СПб., 1903. С. 166.
20. Великая Октябрьская Социалистическая революция: Документы и материалы // Революционное движение в России в июле 1917 года. Июльский кризис. М., 1959. С. 302.
21. КК РРФСР 1922 р. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=3006;frame=8>
22. Закон об уголовной ответственности за военные преступления. М. : Военное издательство Министерства обороны СССР, 1959. 32 с.
23. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. Законодавчі акти УРСР 1930–1978 рр. Київ, 1980.
24. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
25. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12 лютого 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>